

SANT MIQUEL DE FLUVIÀ

El municipi de Sant Miquel de Fluvià se situa a la zona meridional de la comarca de l'Alt Empordà, delimitat al sud pel riu Fluvià. S'accedeix a la població a través de la carretera local GI-622, des de Sant Mori i Llampaias, a la qual s'arriba des de la GI-623, ruta que s'agafa des de l'N-II o l'autopista AP-2 en direcció a l'Escala. La població actual queda dividida en dues parts per la carretera que comunica Sant Mori amb Sant Tomàs de Fluvià, de manera que el nucli antic ocupa la zona sud de la localitat, a uns 350 m del riu.

El poble està presidit per l'església parroquial, part del que fou l'antic monestir benedictí, únic testimoni romànic del municipi. De fet, el seu potent campanar domina el paisatge del nucli i és visible des de diferents parts, tal com ja afirmava en el segle XIX Botet i Sisó: "com la via ferrada passa per davant del poble en terraplè, y a curta distancia, la esglesia y sobre tot lo campanar se presentan ab la seva imposant bellesa a la admiració dels viatgers". La línia fèrria va arribar-hi el 1878.

El descobriment d'un forn romà el 1974 permet suposar que la zona ja estava poblada des de l'Antiguitat, i que potser fou un encreuament important de vies de comunicació. També hi ha diverses hipòtesis sobre l'origen del pont que presumptivament travessava el riu prop de la població, del qual actualment no hi ha vestigis visibles. L'indici més evident de la seva existència el trobem a una inscripció commemorativa, actualment encastada a l'interior de l'església, segons la qual el comte d'Empúries, Malgaulí (Ponç VI), va posar la seva primera pedra el 1315; una altra dada relativa a aquesta obra ens situa al 1453, quan el bisbe de Girona concedia indulgències per a la construcció del pont, fet que ha posat en dubte la seva existència en aquelles dates o fins i tot abans. En tot cas, hi ha evidències que el riu es navegava en barca en els segles XVII i XVIII.

Monestir de Sant Miquel de Fluvià

SANT MIQUEL DE FLUVIÀ és una de les joies del romànic de l'Empordà, especialment si es té en compte que pertany, en gran part, al segle XI. Tal com hem avançat, els testimonis del que fou un important monestir benedictí constitueixen el nucli i el principal punt d'atracció del poble a través del seu potent i elegant campanar, el qual, junt amb l'església i els vestigis trets a la llum després de diverses campanyes d'excavacions durant aquest segle, són la mostra de les etapes constructives d'època medieval. Situat a la part meridional de la localitat, el temple exerceix actualment les funcions de parròquia.

Alguns dels aspectes clau de la seva història van quedar oblidats després de la desaparició dels arxius d'un altre antic monestir, el de Sant Pere de Galligants, a la ciutat de Girona, al qual Sant Miquel va pertànyer a partir del segle XVI. No obstant això, F. Monsalvatje va recopilar diverses dades que permeten traçar algunes de les línies bàsiques de la seva evolució. Les primeres dades el situen com a un centre dependent de la gran abadia de Sant Miquel de Cuixà (Conflent). En efecte, una butlla papal de Sergi IV, firmada el 1011 a favor d'aquest cenobi, esmenta l'església empordanesa com

una de les seves possessions. Una altra data de referència té lloc el 1045, quan es consagra el solar en el qual es devia emplaçar el cenobi, precisament en presència del cèlebre abat Oliba (aleshores també bisbe de Vic), de l'arquebisbe de Narbona i del bisbe de Girona, entre altres. Se suposa que la construcció del conjunt es va iniciar a partir d'aquell moment solemne, en un procés que va viure un altre esdeveniment, el de la consagració de l'església el 1066, quan es confirma la seva vinculació a Cuixà. A aquesta època també pertanyen les restes disperses d'una Bíblia que ha estat associada al monestir, tot i que amb reserves, tal com va tractar amb detall A. Mundó. Es tracta d'alguns folis, alguns dels quals són molt fragmentaris, que s'han localitzat a l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles (Frag. de còdex núm. 1), a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, "Codicum fragmenta", núm. 322) i a la Biblioteca de Montserrat (821-IV). Es tracta d'elements dispersos amb una escriptura que coincideix amb la del segon copista de la Bíblia de Rodes, relacionat amb l'*scriptorium* de Ripoll. Tot i això, hi ha dubtes sobre el seu origen exacte i, per tant, es va suggerir denominar-la Bíblia de Fluvià.

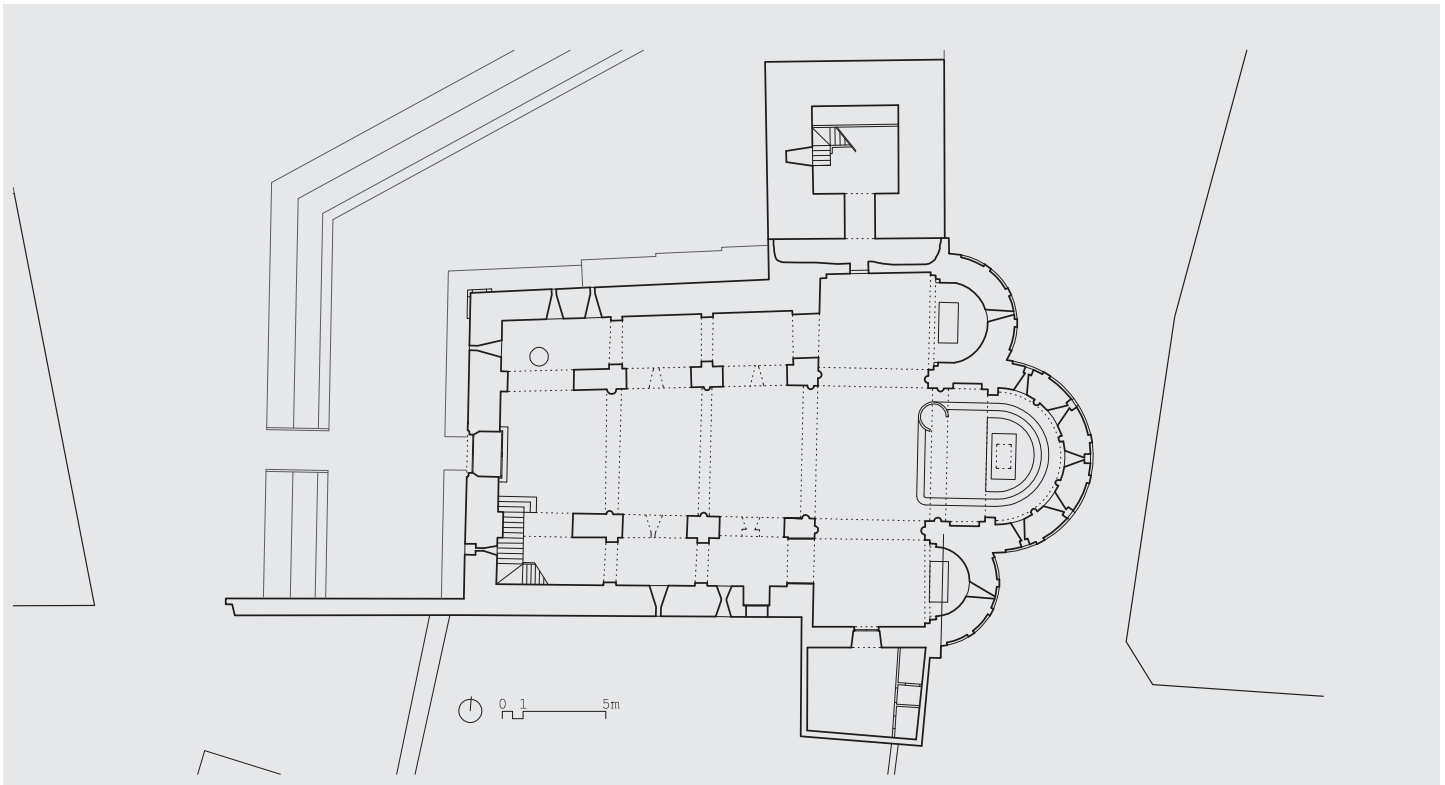

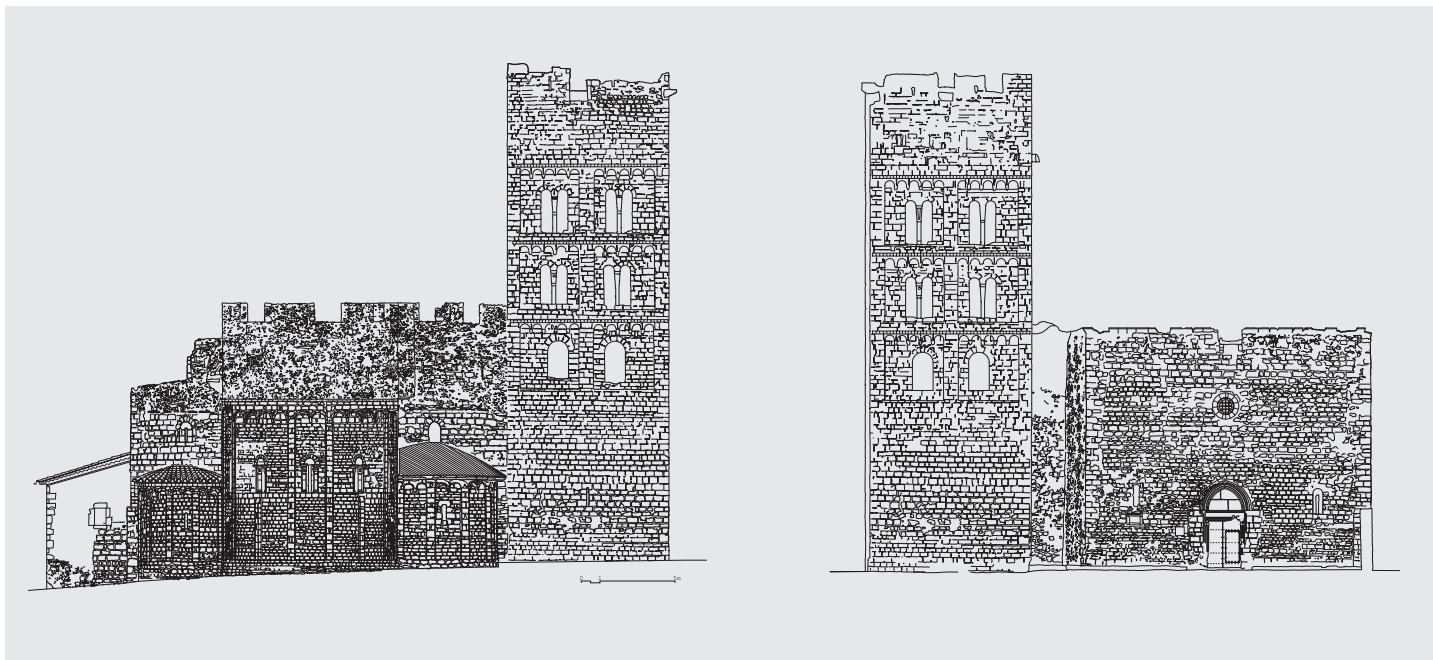
Vista del costat nord-est

Torre campanar

Planta

Alçats est i oest

És difícil valorar quin era l'estat de la construcció a principis de l'últim terç del segle XI, tot i que el document del 1066 certifica la seva aptitud per al culte. Es va plantejar la hipòtesi de l'existència de dificultats en l'avenç de la construcció, ja que el noble Guillem de Fonolleres va reclamar la propietat del terreny adjudicat al monestir, argumentant que el comte Gausfred d'Empúries l'havia atorgat al seu pare. Més tard comentarem les qüestions relatives a l'edifici i a la seva datació. Sens dubte, el centre es devia veure afavorit pels comtes d'Empúries, territori al qual pertanyia, i fins i tot pels de Barcelona, com en els casos concrets d'Ermessenda, el 1057, i posteriorment de Ramon Berenguer III, el 1131. La noblesa també realitzaria les seves aportacions, com va ocórrer en el cas de Girberga el 1149, o de membres de la família Oltretra, alguns dels quals van ordenar ser enterrats al monestir durant la segona meitat del segle XII. Es documenten diverses donacions que van anar ampliant el patrimoni de l'abadia, però cap aporta dades que es puguin associar a l'avenç de la construcció, sigui de l'església, del campanar, del claustre o de qualsevol de les seves dependències. Pel que fa als centres que van dependre de Sant Miquel, s'esmenta l'església de Santa Coloma de Matella (Baix Empordà), una parròquia que consta fundada per monjos del monestir a la dècada del 1160, que en algun moment del segle XIV devia ser convertida en una comunitat de monges.

Més enllà de l'època romànica la vida del monestir continua, sovint afectat pels diferents conflictes bèl·lics que van alterar la seva activitat i van transformar contundentment la seva fisonomia entre els segles XIV i XV. D'aquí la seva aparença de fortalesa que modifica el perfil de l'església i del campanar, els perfils del qual estan coronats per merlets i

matacans. Hi ha testimonis de les disputes per mantenir el privilegi rebut de no prestar serveis a les autoritats civils. D'altra banda, el comte Joan I d'Empúries (1364-1398) va tenir conflictes amb la Corona, en temps de Joan I i de Pere el Cerimoniós. Andrea Ferrer ha posat en relleu les possibles conseqüències de la invasió del Rosselló i de l'Empordà per part de les tropes de Bernat d'Armanyac entre el 1389 i el 1390. Se sap que l'església havia quedat afectada per l'atac d'aquestes tropes el 1390. Posteriorment, el 1477 Sant Miquel de Fluvià es veuria afectat novament per incursions franceses, com s'explicarà més endavant quan interpretem els resultats d'excavacions arqueològiques i investigacions recents. D'aquesta manera, segons una disposició del papa Clement VIII, va ser agregat el 1592 al monestir gironí de Sant Pere de Galligants. La història posterior del monestir és similar a la d'altres centres: expropiació i venda de les seves propietats amb la desamortització del 1835, a la qual cosa se sumaria el robatori d'alguns objectes que va tenir lloc, segons Joan Badia, el 1890. L'església va ser declarada Monument Nacional el 1931, per ser objecte d'una primera restauració culminada el 1945. Les campanyes d'excavació arqueològica dutes a terme des de principis del segle XXI, sota l'impuls de l'ajuntament de Sant Miquel de Fluvià i el Servei de Monuments de la Diputació de Girona, han permès consolidar el monument i ampliar-ne el coneixement, en especial pel que fa al claustre i les seves dependències, que es poden visitar avui. Tractarem aquest assumpte monogràficament i en detall més endavant.

En l'actualitat, de l'antic monestir es conserven dempeus l'església i el campanar. És visible el perímetre del claustre i part del recinte monàstic, organitzat a migdia del conjunt.

Vista del costat sud de
l'església, amb aspecte
de fortalesa

A això cal afegir alguns testimonis dispersos de l'escultura procedents majoritàriament del mateix claustre (que es conserven *in situ* i al Museu Nacional d'Art de Catalunya), així com dues lipsanoteques conservades al Museu d'Art de Girona. Aquesta mateixa institució conserva un altre relleu, que potser cal associar a l'edifici precedent a l'actual, esmentat el 1011.

L'ESGLÉSIA

L'església és un edifici de planta basilical, amb tres naus i un transsepte lleugerament destacat en amplada, capçades per l'absis central, amb un tram previ, i les corresponents absidioles. Estructuralment, l'edifici sosté les seves voltes amb pilars de secció rectangular, dels quals s'alcen els arcs formers i els torals. Les naus es componen de tres trams, l'occidental una mica més profund, potser a conseqüència d'una remodelació de l'edifici duta a terme en el segle XVI. Els trams centrals, inclòs el del creuer, són de volta de canó, que a partir del primer tram és apuntat, probablement a conseqüència de reformes posteriors. Els braços del transsepte van coberts amb volta de canó, tot i que en perpendicular a l'eix longitudinal marcat per les naus. El conjunt està aixecat amb pedres mitjanes que mantenen filades netament ordenades. A l'interior, el temple està sistemàticament articulat i decorat amb escultura pètria. L'interior de l'absis està ordenat amb nínxols que reposen sobre semicolumnes no monolítiques, adossades, amb capitells esculpits. Aquest sistema plàstic es manté

al tram presbiteral que enllaça amb l'arc triomfal, el qual reposa també en un ordre columnari. Alhora, els arcs torals, al creuer, recauen sobre semicolumnes coronades per capitells esculpits, com ocorre amb aquesta mena d'arcs.

Cal considerar un accés principal a través de la façana occidental, avui molt transformada, així com el pas cap al campanar, que es devia realitzar a través del transsepte nord. A més, l'església es comunicava amb el claustre a través d'una porta oberta a la nau lateral sud, al primer tram. Amb arc de mig punt, la decoració del timpà consisteix en una retícula (*opus reticulatum*), un recurs visible tant a conjunts del segle XI com a la capçalera de la catedral d'Elna (Rosselló), i d'arrel antiquitzant. Es tracta, sens dubte, d'un dels components més significatius de l'edifici, que permet contextualitzar el conjunt i situar-lo més a prop de les construccions del segle XI que de les de dates més avançades.

La il·luminació de l'edifici s'organitzava sistemàticament des de la capçalera. L'absis principal disposa de cinc finestres d'esqueixada simple, les tres centrals de les quals presenten a l'exterior columnetes amb capitells esculpits; en canvi, les absidioles presenten cadascuna una estreta finestra, també d'esqueixada simple i sense decoració. Un altre punt significatiu d'entrada de llum se situa al costat oriental del creuer, per sobre de l'arc triomfal —com ocorre moltes vegades—, igual que al transsepte, al mur que dona pas a l'entrada de les absidioles. A les naus, els finestrals es distribuïen als murs de la nau central, aprofitant la diferència d'altura respecte de les laterals, i de manera irregular als murs d'aquestes últimes. Alguns d'aquests finestrals es troben tapiats actualment.

Detall de l'absis

Detall de la porta del costat sud de l'església

La zona occidental, amb la façana inclosa, és la part més transformada de l'església. En aquest sentit, sembla que durant el segle XVI es va afegir el cor i es va transformar sensiblement el frontispici, amb una portada central d'estil gòtic dataada, segons la inscripció de la llinda, el 1532. A la part superior es va obrir un òcul, que devia substituir la finestra d'origen romànic, com les que se situen als laterals, en correspondència amb les naus. De l'esquema original podria sobreviure la finestra del costat dret, que s'integraria amb un sistema tripartit en connexió amb cadascuna de les naus.

Externament, l'església està construïda amb murs llisos, interromputs només per les obertures, a excepció de la capçalera. D'aquesta forma, a l'absis i les absidioles la superfície està estructurada plàsticament mitjançant arcuacions i lesenes, seguint el sistema utilitzat en nombrosos edificis religiosos de l'anomenat primer romànic, com podem observar a centres propers com Santa Maria de Roses o Sant Joan de Palau-saverdera, entre altres. El cert és que aquest tipus d'arquitectura va ser tradicionalment denominada de tipus llombard, però actualment entenem que es tracta d'un corrent àmpliament difós per Europa i representat amb edificis molt representatius a zones com Borgonya. Tot i això, en el nostre cas es va utilitzar un aparell més regular, més ben tallat, que a construccions de la primera meitat del segle XI. Cal destacar que algunes d'aquestes lesenes queden interrompudes per la presència del finestral, com ocorre a l'eix de l'absis principal. És destacable la cornisa, que sovint passa desapercibuda, a base d'un motiu antiquitzant el d'una successió d'òvuls, com apareix a nombrosos exemples de cronologies diverses.

En conjunt, l'església de Sant Miquel de Fluvià segueix de prop alguns aspectes característics d'altres edificis de l'Empordà. D'aquesta manera, la planta de tipus basilical, amb transepte poc destacat, no s'allunya de la dels edificis datats entre el segle XI i l'entorn de l'any 1100, com Sant Quirze de Colera i, posteriorment, Santa Maria de Vilabertran. El plantejament estètic de la capçalera, amb les lesenes

i arcuacions tan desenvolupades en la primera meitat del segle XI, constitueix un recurs desenvolupat a través d'un aparell tallat amb més irregularitat, potser com a mostra d'una evolució cap a l'any 1100, al qual se li afegeix la presència d'escultura, que no s'observa en aquells casos. En aquest sentit, el conjunt contrasta amb el tractament superficial llis de Santa Maria de Lladó d'Empordà o de la ja esmentada Vilabertran. Cal recalcar que la major part de la historiografia ha considerat l'església de Sant Miquel de Fluvià com una construcció del segle XI, més aviat de la segona meitat. Puig i Cadafalch va proposar que l'inici de la construcció de l'edifici va ocórrer en aquest segle, seguit d'una reforma en el segle XII, sobre la base de la presència d'escultura a l'edifici i de les lesenes que s'interrompen en trobar-se amb els finestrals a l'absis principal. Posteriorment, el mateix autor va tornar a esmentar una datació alta. Altres autors, com Joan Badia, qui va estudiar molt detingudament el conjunt, han mantingut aquesta classificació, que sostenim i reforcem amb l'anàlisi de l'escultura.

La presència d'escultura arquitectònica a Sant Miquel és un dels aspectes més significatius del conjunt, i que poden aportar elements per a la seva datació i contextualització. En aquest sentit, s'hi detecta un programa rigorós, sistemàtic, des de la capçalera fins a l'entrada, que comentarem més endavant. Tal com hem indicat anteriorment, l'escultura ocupa part important de les impostes i de tots els capitells de l'església, tant a l'exterior de tres finestres de l'absis, com als arcs dels nínxols de l'interior del mateix cos i als pilars del creuer i de les naus.

El campanar, situat al nord del transepte, apareix com un cos independent respecte de l'església. L'espai que quedava lliure va ser posteriorment cobert. Aquesta circumstància, més l'ús de carreus més grans i tallats de manera més polida que a l'església, permeten suposar que la seva construcció va ser posterior, potser ja a principis del segle XII. De planta quadrada, està format per un basament i per tres nivells amb les corresponents obertures, practicades a les cares est,

*Interior de la nau central,
cap el presbiteri*

nord i sud. En aquest sentit, al basament hi ha tres obertures estretes, a manera d'espitlleres, mentre que els següents registres estan oberts a base de parells de finestres, geminades al segon i tercer nivell. Cada nivell està emmarcat per arcuacions centrades, entre finestra i finestra, per una lesena. El pis superior queda culminat per una estructura de merlets i matacans, afegida posteriorment com a l'església, que confereix al conjunt més altura i una robustesa aparent. A l'interior és remarcable la volta de canó que cobreix la primera planta, amb mostres visibles de l'encanyissat. En conjunt, l'estructura original del campanar respon a un esquema molt habitual a Catalunya, com podem observar a Cuixà o a Sant Pere de Rodes, amb plantejaments decoratius similars al cas de Fluvià. Va ser objecte d'una important restauració i rehabilitació el 1988.

Com hem dit, i seguint l'estat de la qüestió, l'església de Sant Miquel de Fluvià pertany al segle XI, en dates una mica avançades, difícils de precisar, tot i que l'índici més aproximat ve donat per l'acta de consagració de l'any 1066. En aquest context, l'aspecte més destacat del conjunt és l'existència d'un programa decoratiu, mitjançant la talla escultòrica, aplicada a impostes, als capitells de les finestres de l'absis i especialment als capitells de l'interior, des del mateix absis fins a la nau principal, passant pel creuer. L'escultura, doncs, és la dada que aporta personalitat al conjunt en relació amb altres edificis coetanis i del seu entorn més proper, en unes dates en què sovint costa acceptar l'existència d'una escultura monumental

Interior de l'absis

Creuer i transsepte, en direcció sud

a Catalunya. Fos com fos, Sant Miquel de Fluvià se situa, en aquest sentit, dins d'una tradició que té com a paral·lel més significatiu l'interior de la catedral d'Elna, i que potser va arrencar, en aquesta zona i al mateix Empordà, amb el superb plantejament monumental de Sant Pere de Rodes, cap a la primera meitat d'aquella centúria.

Per a l'anàlisi de la capçalera hem de tractar, prèviament, els relleus de l'exterior, tant dels finestrals de l'absis principal com dels permòdols dels quals arrenquen les arcuacions. La finestra central mostra un parell de capitells que repeteixen el tema dels paons afrontats bevent una copa o calze, motiu relativament habitual a l'escultura romànica, i que ens pot recordar la presència d'aquest tema a la part oriental d'alguns edificis, com ocorre a Santa Maria de Taüll, en aquest cas pintat al mur.

No és el moment d'entrar ara en detall en el programa d'imatges del conjunt, en el qual als esquemes de tipus vegetal, a base de registres superposats, se suma la generalitzada presència de figuració animal i humana, des de la

Nau central en direcció als peus, amb el cor posterior

capçalera fins a l'entrada. Tant Puig i Cadafalch com J. Badià i J. Saura es van aproximar amb cert detall als motius. El que es desprèn del conjunt és l'aportació d'un pas endavant que difícilment observem en altres conjunts del romànic català, en un edifici del segle XI. Les proporcions de les peces són esveltes, com a record potser del que fou l'església de Sant Pere de Rodes, sensiblement anterior a la del monestir de Fluvià; el recurs dels entrellaçats, amb cintes o motius de caràcter vegetal, es donava també a Rodes i, sota una altra solució tècnica, a la catedral rossellonesa d'Elna. No obstant això, la presència de figuració, tractada amb esquematisme però amb una marcada ambició pel volum, ens força a haver de trobar altres referències. Davant el dubte de si els escultors de Sant Miquel de Fluvià no dominaven la tècnica o la composició, cal preguntar-se sobre quin va poder ser el bagatge artístic al qual responien. En aquest sentit, la manca de fluïdesa de les composicions i les superposicions de motius de diferents estils són indicatius de l'escultura a una part d'Europa entre el 1030 i el 1070, o possiblement una mica més tard. Per això, no deixen de ser eloqüents algunes semblances amb centres del centre de França, com Saint-Benoît-sur-Loire, la gran abadia benedictina de la zona de Berry, o Saint-Philibert de Tournus, a Borgonya. En tots dos casos, la decoració escultòrica es desenvolupa de manera generalitzada i programada, almenys en algunes parts de l'escultura. Sense que per ara puguem determinar una línia directa de relació, l'escultura de l'església de Sant Miquel de Fluvià se situa en aquell nivell, potser entre el tercer i l'últim quart del segle XI, i constitueix un conjunt excepcional a Catalunya.

L'escultura de l'església va tenir escassa continuïtat, potser a conseqüència de noves tendències desenvolupades a partir del segon quart del segle XII i de la potència de noves tendències assimilades per centres com Sant Pere de Rodes o Girona. Només es detecta un reflex dels recursos de la capçalera a l'església de Santa Maria de l'Om (Ventalló, Alt Empordà), no gaire lluny del centre que analitzem.

*Capitell de
l'interior de
l'absis*

*Capitell d'un
pilar de la nau
central*

Tant les impostes de la capçalera com els elements que decoren la portada occidental depenen, sens dubte, de l'escultura de Sant Miquel de Fluvià, especialment de la zona de la capçalera.

EL CLAUSTRE

El claustre es va construir a la part sud de l'església, segurament poc després que aquesta fos completada. Algun erudit del segle XIX ja havia esmentat, i fins i tot observat, algun capitell dispers que podria haver pertangut a aquesta part del monestir. Ara bé, hi ha un factor determinant que ha contribuït a conèixer millor el desaparegut claustre de Sant Miquel de Fluvià, que J. Badia ja intuïa i al qual havia atribuït una sèrie de capitells dispersats per l'església. Des d'inicis d'aquest segle XXI s'han dut a terme una sèrie de campanyes arqueològiques que han permès recuperar la seva planta i explicar-ne l'estructura; el conjunt completaria una planta trapezial amb una filada de columnes, coronades per capitells decorats amb relleus. Alhora, s'han descobert alguns fragments d'escultura, entre els quals hi ha alguns capitells, que se sumen als ja coneguts, i tres més conservats al Museu Nacional d'Art de Catalunya, que recentment hem pogut atribuir al conjunt. Tanmateix, la seva història és convulsa, a conseqüència dels conflictes bèl·lics als quals hem fet al·lusió

al principi. Almenys una part ja havia estat destruïda a la baixa edat mitjana per l'excavació d'un fossat, a causa d'algun dels conflictes bèl·lics interns i externs que van afectar el territori de l'Empordà.

Els capitells visibles a l'església marquen la pauta de la tipologia arquitectònica i decorativa del conjunt claustral, del qual hem d'assenyalar la diferència respecte dels que decoren els pilars de l'edifici, que hem datat sense reserves en el segle XI. Tots coincideixen en l'ús del mateix material, una pedra d'origen volcànic, de tons grisos, obtinguda d'una pedrera del poble de Vilacolum (al municipi de Sant Tomàs de Fluvià), a poca distància del monestir empordanès. Presenten una composició cúbica, amb dimensions que s'apropen als 40 cm d'altura i amplada. En general, s'hi combinen temes de tipus vegetal amb esquemes derivats de manera llunyana del corinti antic, a base de fulles disposades simètricament. Estilísticament, les formes són d'una certa simplicitat, potser també a causa de les condicions del material. Malgrat això, representen un estadi lleugerament més avançat que el del conjunt de l'església, del qual difereixen clarament.

És revelador fixar-se en una peça senzilla, que es va treure a la llum el 2016, de composició cúbica a la part superior i troncocònica a la inferior, excepcional en el romànic català, però també visible entre els vestigis del claustre d'un altre gran monestir benedictí, Sant Esteve de Banyoles (el Pla de l'Estany). En els dos casos, hi destaca l'absència del collarí, cosa que no ocorre a la peça descoberta a les excavacions

Capitell amb sirenes-peixos procedent del claustre de Sant Miquel de Fluvià (Museu Nacional d'Art de Catalunya, MNAC 24019). Foto: Calveras/Mérida/Sagristà. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

Capitell procedent del claustre de Sant Miquel de Fluvià (Museu Nacional d'Art de Catalunya, MNAC 24018). Foto: Calveras/Mérida/Sagristà. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

de gener del 2017, que presenta pràcticament la mateixa composició que el primer. Aquestes coincidències estrenyen els vincles entre els dos conjunts i, alhora, la seva raresa els desmarca d'altres monuments catalans. En canvi, la seva presència és habitual en el món germànic ja des del segle XI, així com també a Llombardia i a Anglaterra.

Cal dirigir l'atenció cap a tres capitells conservats al Museu Nacional d'Art de Catalunya, sens dubte totalment anàlegs als conservats *in situ*, però que fins fa poc havien estat considerats d'origen incert o, fins i tot, d'un monument que no té res a veure amb el territori empordanès. Van ingressar al museu el 1906, dada que ens ha confirmat Jordi Mota. El més significatiu dels capitells està decorat amb la figura d'una sirena-peix a cada costat (núm. inv. 24019). La figura està desenvolupada en simetria estricta amb una cua doble que s'alça cap als angles i és recollida per les mans, que també agafen un peix com a atribut marí. Si bé la presentació de la sirena-peix ja és habitual en el romànic, com podem veure a claustres tan importants com els de Ripoll i Sant Pere de Galligants (Girona), la solució del nostre capitell, amb els peixos, la tornem a trobar de nou entre els capitells atribuïts al claustre de Sant Esteve de Banyoles. Els dos capitells restants presenten esquemes compositius derivats del corinti antic, fet molt freqüent a l'escultura medieval. Un d'aquests capitells presenta la part davantera del cos d'un moltó, orientada cap als angles, sobre unes fulles llises d'acant (núm. inv. 24018), motiu que veiem a l'església de Sant Joan les Fonts (la Garrotxa), de la qual hi ha indicis d'activitat en les primeres dècades del segle

XII. El segon ofereix dos nivells de fulles, amb les volutes a la part superior (núm. inv. 24003).

De moment, només podem basar-nos en dades cronològiques indirectes, que són bàsicament orientatives. Es tracta de les consagracions de les dues esglésies, 1066 per a Sant Miquel i 1086 per a Sant Esteve. La construcció dels claustres respectius hauria de ser posterior. Formalment, els dos conjunts sembla que depenen, amb les composicions compartimentades, de l'escultura derivada dels anys 1100. La selecció de temes del bestiar i vegetals concorda en general amb conjunts catalans anteriors a 1150. De fet, la selecció de temes, pel que sabem, és similar a la de Cuixà, amb temes de bestiar, figuració humana i motius vegetals o geomètrics. També hi ha punts de contacte amb altres esglésies de l'antic comtat de Besalú consagrades poc després del 1100, com l'esmentada Sant Joan les Fonts. No sabem exactament a quina data, però és factible pensar que no estaria molt allunyada de la de Cuixà, datada entre el 1120 i el 1140. Des d'aquesta òptica, podem proposar que el claustre de Sant Miquel de Fluvià és, amb el de Banyoles, un dels primers que presentaven decoració esculpida a Catalunya.

Les excavacions d'aquests últims anys han permès refer la planta de part de les dependències monàstiques i de la seva història. El detall sobre aquest tema s'abordarà en el proper capítol d'aquesta obra, d'Andrea Ferrer i Joan Frigola.

En conjunt, Sant Miquel de Fluvià és un monument excepcional, i alhora una mica incòmode, segons es detecta a la historiografia. Sorpren la seva pràctica absència en

algunes publicacions de caràcter general sobre l'arquitectura i l'art romànic a Catalunya. Això es deu a la seva pertinença a una fase que podríem considerar com a intermèdia, potser encara poc sistematitzada, entre l'eclosió del primer romànic i l'aparició d'unes formes que s'imposaran a partir de la dècada del 1130, amb la generalització de l'ús d'un aparell regular, de carreus ben tallats, i la generalització de l'escultura arquitectònica. En certa manera, l'església d'aquest monestir depenent de Cuixà s'allunya clarament d'aquell gran centre, i sembla situar-se a la línia empresa des de Sant Pere de Rodes i la catedral d'Elna. L'escultura arquitectònica, malgrat aquests referents, està més associada tècnicament a experiències situades a focus francesos, com Borgonya o Berry. Això ens dona indicis sobre l'origen del taller, a l'espera de nous estudis. L'església per si mateixa és pràcticament un *unicum*. El claustre va suposar una experiència diferent, també primerenca, però molt associada a la producció d'un gran monestir benedictí, el de Sant Esteve de Banyoles. Probablement es tracti d'un reflex d'altres corrents desenvolupats al Pirineu occidental català durant el primer terç del segle XII.

RELLEU DEL MUSEU D'ART DE GIRONA

Al Museu d'Art de Girona es conserva un relleu que es creu que procedeix de Sant Miquel de Fluvià (núm. reg. 027.005), de forma rectangular, que sembla haver estat construït com a arc d'un petit finestral. Es va trobar a la zona del cementiri, al nord de l'església. Les seves dimensions són reduïdes, concretament 38 cm d'altura per 48 cm d'amplada i un gruix de 22 cm. La seva decoració, emmarcada per una vora llisa separada per una incisió, és de caràcter vegetal, a base d'una palmeta central per sobre de l'arquet i de semipalmets als costats i, de manera irregular, a l'arrencada o carcanyol. El relleu es va obtenir mitjançant la talla a bisell, recurs considerat característic de l'escultura del segle XI, però també utilitzat a dates posteriors. Algun cop s'ha datat en el segle X i classificat dins de l'àmbit preromànic. Tot i això, segons el nostre punt de vista, el motiu i la seva execució tècnica permeten la comparació directa amb diversos exemples d'escultura monumental datable durant les primeres dècades del segle XI. Això ens fa considerar aquest relleu com a part de la mateixa tendència, encapçalada a Catalunya per la decoració de l'església de Sant Pere de Rodes, però també per la que actualment se situa a les façanes de Sant Genís de Fontanes i Sant Andreu de Sureda, al Rosselló.

És possible que el relleu fos creat com a peça superior, a manera de finestra coronella, tot i que d'una única obertura. No obstant això, pel seu estil no manté cap relació amb la resta de l'escultura de Sant Miquel de Fluvià, que datem més tardanament. Per aquest motiu, és difícil associar el relleu del

Relleu procedent de Sant Miquel de Fluvià (Museu d'Art de Girona, núm. reg. 027.005. Fons de la Diputació de Girona). Foto: R. Bosch

museu de Girona amb l'església actual i, en conseqüència, podria procedir d'una construcció precedent de la qual per ara no disposem de cap indicatiu, però que podria ser l'esmentada el 1011, anterior als esdeveniments del 1045 i del 1066.

LIPSANOTEQUES DEL MUSEU D'ART DE GIRONA

Procedents de Sant Miquel de Fluvià, al Museu d'Art de Girona es conserven diverses lipsanoteques, o receptacles de relíquies, molt diferents entre si pel material i la morfologia, una de les quals consisteix en un petit gerro de vidre (núm. reg. MDG0051), que fa 15 cm d'altura per 8,5 cm d'amplada. Pel que sembla, estava introduïda en una caixa cruciforme (Museu Diocesà, 61). D'acord amb les aportacions que tracten aquest objecte, es tracta d'una possible producció local, que poc tindria a veure amb la sèrie d'atuells o recipients manufacturats al Mediterrani oriental o a al-Àndalus. Per la seva relació amb l'altar de l'església empordanesa, s'ha datat en relació amb la seva consagració, el 1066, i per tant en el segle XI.

Una altra d'aquestes lipsanoteques (núm. reg. MDG0056), molt deteriorada, és de fusta i consisteix en un recipient de base circular i forma bombada, pintada de vermell a base de franges horitzontals. La tapa, més ben conservada, és de forma còncaua i presenta un pom. És complicat precisar la data d'aquesta peça, que de vegades s'ha situat en el segle XII. L'absència de dades relatives a una consagració en el cenobi empordanès durant aquella centúria dificulta mantenir sense reserves aquesta proposta.

Lipsanoteca procedent de Sant Miquel de Fluvià (Museu d'Art de Girona, núm. reg. MDG0051. Fons del Bisbat de Girona). Foto: R. Bosch. Bisbat de Girona - Tots els drets reservats

Lipsanoteca procedent de Sant Miquel de Fluvià (Museu d'Art de Girona, núm. reg. MDG0056. Fons del Bisbat de Girona). Foto: R. Bosch. Bisbat de Girona - Tots els drets reservats

Bibliografia

AA.VV., 1995, pp. 53-56; ALTURO I PERLICO, J., 2018; BADIA I HOMS, J., 1977-1981, II-B, pp. 281-296; BARRACHINA NAVARRO, J., 1984, pp. 175-193 (p. 186); BARRAL I ALTET, X., 1981, pp. 107, 111, 120; BOTET

I SISÓ, J., s.d., pp. 563-564; CAMPS I SÒRIA, J., 2017a; CAMPS I SÒRIA, J., 2017b; CATÀLEG, 1981, pp. 12, 38; CATALUNYA ROMÀNICA, 1984-1997, I, pp. 245-246, IX, pp. 812-827, XXIII, pp. 54, 111, 115-116; DALMASES I BALANÀ, N. de i JOSÉ I PITARCH, A., 1986, p. 206; FERRER WELSCH, A., 2016; FERRER WELSCH, A. i TREMOLEDA TRILLA, 2012; GAILLARD, G., 1937, p. 90; GUIDIOL RICART, J. i GAYA NUÑO, J. A., 1948, p. 41; MARQUÉS CASANOVAS, 1955, p. 45; MONSALVATJE Y FOSSAS, F., 1904, pp. 111-118; MONTALBÁN MARTÍNEZ, C., 2010a; MONTALBÁN MARTÍNEZ, C. i FUERTES AVELLANEDA, M., 2004; MOTA MONTSERRAT, J., 2018; MOTA MONTSERRAT J. i FERRER WELSCH, A., 2023; MUNDÓ I MARCET, A. M., 2002, pp. 57-59; PELLA I FORGAS, J., 1883; PUIG I CADAFALCH, J., 1948, pp. 57-73 (pp. 62-63, lám. 41-53); PUIG I CADAFALCH, J., FALGUERA, A. de i GODAY, J., 1909-1918, II, pp. 209-211; SANTAMARIA VENTURA, P., 1883; WHITEHILL, W. M., 1973, pp. 39-40; ZARAGOZA I PASCUAL, E., 1997a, p. 102; ZARAGOZA I PASCUAL, E., 1998.

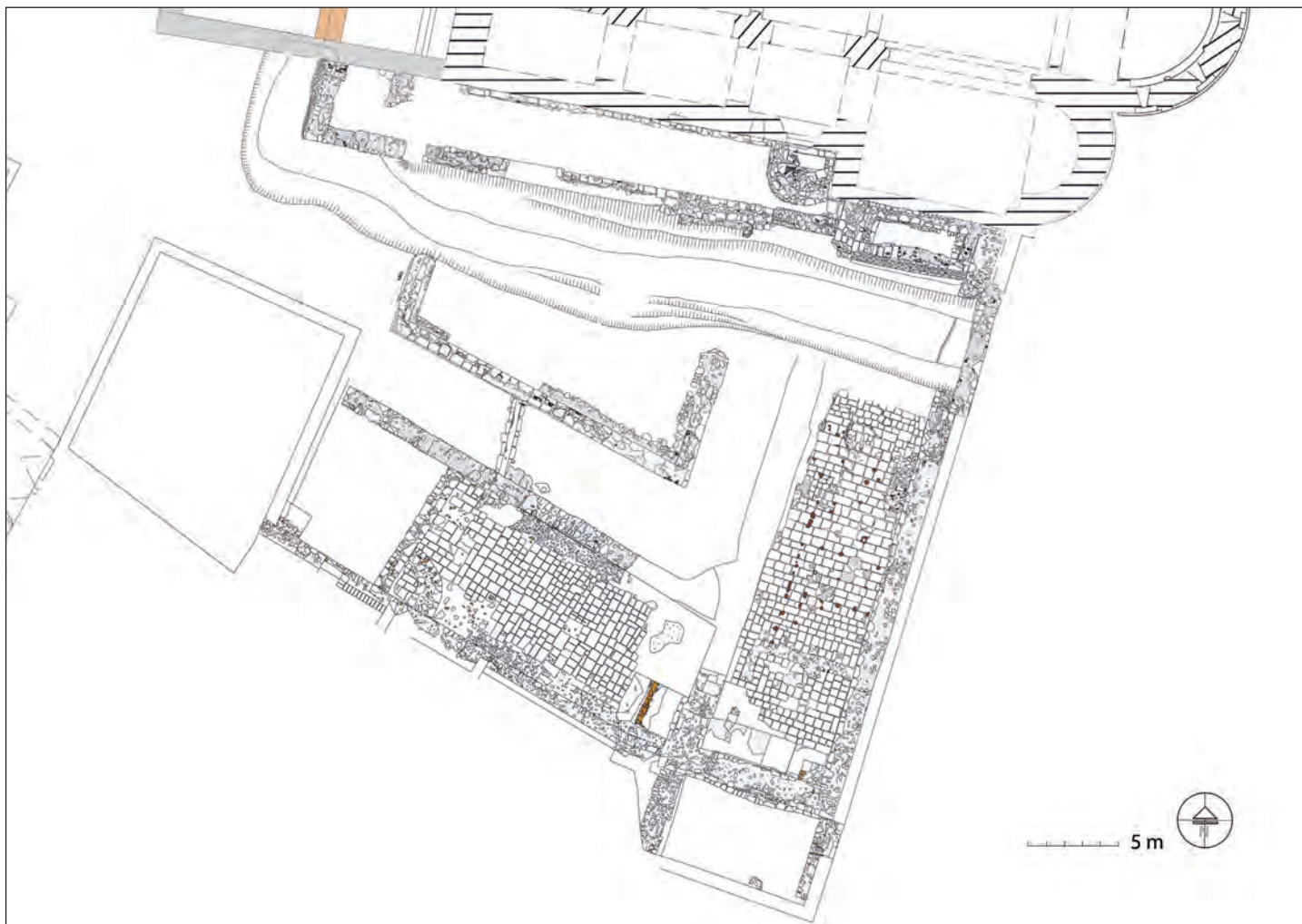
EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANT MIQUEL DE FLUVIÀ

Les intervencions arqueològiques es van iniciar l'any 2003, motivades per un projecte de repavimentació i millora dels voltants de l'església. Aquesta primera intervenció va afectar els costats adjacents del temple: la capçalera, la part nord de la nau i l'espai davant la façana. A la capçalera es va trobar part del cementiri medieval, constituït per set tombes excavades en el subsòl a fosses simples i amb coberta de lloses de pedra sorrenca, que s'adscriuen als segles XI i XII. A la zona nord i davant de la façana es va descobrir un fossat baixmedieval construït amb parets de còdols que circumdava l'església i que es relaciona amb la seva fortificació.

A partir del 2010, l'Ajuntament de Sant Miquel de Fluvià i el Servei de Monuments de la Diputació de Girona van promoure noves excavacions a la zona del claustre, al sud de l'església, que durien més endavant a la consolidació i posada en valor del conjunt, actualment visitable.

Els treballs arqueològics duts a terme han tret a llum les restes del conjunt monàstic, que es mantenia completament enterrat sota el jardí de l'immoble popularment conegut com a Palau de l'Abat, un edifici d'origen baixmedieval construït com a residència abacial. Es tracta d'un claustre de planta trapezoidal, canònic pel que fa a la seva fisonomia i estructuració, amb un pati central envoltat de quatre galeries amb pòrtic que permetien la distribució als diferents espais monacals. La situació del claustre respecte del temple no és casual, ja que en col·locar-se al sud del temple, aprofitava la llum solar i quedava protegit de la tramuntana, un vent del nord que acostuma a bufar a tot el territori empordanès.

Tot i la uniformitat aparent del conjunt, s'hi han pogut determinar diferents fases constructives. En un moment inicial, cronològicament coetani o molt proper a la construcció de l'església –consagrada el 1066–, es va erigir un primer edifici a l'extrem oriental de l'espai que posteriorment ocuparà el claustre. Es tracta d'una obra molt robusta, amb murs que

Planta general del claustre

superen el metre de gruix, folrats amb carreus de pedra sorrenca, d'un aspecte idèntic als que es poden observar al parament original de l'església. La construcció, orientada nord-sud, sorprèn per les seves notables proporcions, amb una longitud de 15 m per una amplada de 4,5 m. Poques coses sabem de la seva primera funcionalitat, més enllà que el nivell de circulació original, consistent en un simple paviment de terra batuda amb una mica de morter de calç, es troba gairebé un metre més avall que el nivell de circulació que més endavant tindrà el claustre medieval, articulat durant el primer terç del segle XII.

És probable que aquest primer edifici també anés acompanyat per una simple galeria ubicada al costat nord, paral·lela a la paret sud de l'església, des de la qual s'hi podia accedir a través d'una porta encara visible avui, acabada amb un magnífic timpà decorat amb aparell reticulat. La hipòtesi sobre l'existència d'aquesta galeria septentrional es fonamenta en la presència de la base d'un mur o podi construït amb carreus de pedra sorrenca, un tipus de pedra característic de l'església

i de les primeres fases claustrals, però que serà substituïda a les obres i reformes posteriors, inclòs el campanar, per un nou tipus de material, la pedra volcànica de la veïna pedrera de Vilacolum. És probable que aquesta pedrera estigués sota el control dels mateixos comtes d'Empúries, grans promotors del monestir, tal com semblen confirmar els diversos escuts del casal emporità, amb les reconeixibles tres franges horitzontals, tallats a les parets del conjunt abacial.

Sens dubte, l'aspecte del solar del claustre durant aquesta primera fase devia ser força diferent de l'actual, ja que es trobava a una cota més baixa i amb un fort desnivell natural cap al sud-est. Per aquest motiu, a principis del segle XII es va iniciar la gran reforma del claustre, que acabaria donant-li el seu aspecte definitiu. Un dels problemes més grans fou el d'anivellar l'espai. Això es va aconseguir aportant grans quantitats de terra, que es va abocar a tota la zona meridional del solar —un cop construïts els murs perimetrals— per intentar igualar cotes de circulació. L'excavació dels esmentats rebles va proporcionar alguns fragments ceràmics, que responen essencialment a

olles de ceràmica grisa sense cap mena de decoració inscrita, típiques del segle XI-XII. Destaca també la troballa d'un tros de *cannata*, una forma una mica inusual considerada el precedent de les cànteres actuals.

En l'àmbit arquitectònic, l'articulació del claustre es va realitzar respectant el gran edifici que hi havia abans, que va ser incorporat com a espai monacal contigu a la galeria oriental, tot complint molt probablement la funció de sala capitular. El seu interior també es va emplenar amb terres i s'hi va col·locar un enllosat al mateix nivell que les noves construccions claustrals. Resulta interessant veure com els murs de l'ala sud s'entreguen a l'antiga edificació i s'hi adapten. La cronologia proposada per a aquestes reformes se situa dins del primer terç del segle XII, datació avalada tant pels materials arqueològics com per l'estil dels capitells documentats.

El pati d'aquesta nova construcció es presenta delimitat per un podi que el separa de les galeries. Té una forma trapezoidal, ja que les galeries est i oest són paral·leles entre si, mentre que les galeries nord i sud difereixen pel que fa a la seva orientació, la qual cosa permet que la galeria est –i consegüentment les estances orientals– tingui més longitud que l'ala oest. Al pati trobem dos elements relacionats amb l'abastament i gestió d'aigua. A l'extrem nord-est, a l'angle format per les galeries, es troba una estructura construïda a partir de còdols, revestida de morter, que servia per emmagatzemar les aigües pluvials procedents de les teulades de les galeries que abocaven al pati. La seva amplada és de 2,8 m, tot i que es desconeix la seva capacitat perquè va ser destruïda posteriorment. A la zona central del pati trobem un pou d'1,5 m de diàmetre, excavat directament al subsòl natural de la zona, de composició argilènca. El pou permetia l'abastiment d'aigua potable sense haver de sortir del cenobi.

El podi del claustre té una alçada de 70 cm i una amplada d'una mica més de 60 cm, i està construït amb carreus regulars de pedra volcànica local. Al costat interior que dona a les galeries, els carreus que el coronen presenten un perfil bisellat, la qual cosa facilita que s'utilitzi com a banc. Sobre el podi s'alçaven les columnes, situades sobre bases, que sostenien els arcs que formaven el porxo. L'excel·lent conservació d'un tram de 7 ms del podi sud permet identificar l'empremta de tres bases de columnes. Aquestes bases, de 40 cm de costat, es disposaven en un intercolumni d'1,60 m entre els eixos. Demuestra que el suport dels arcs es feia amb una sola columna i no amb columnes dobles. Als angles del podi es trobaven pilars massissos que donaven força i cohesió a l'estructura porticada. Durant les excavacions s'han trobat dues bases. La seva part inferior és quadrangular i coincideix amb les mesures de les empremtes. Les dues tenen una altura de 23 cm i estan compostes per una escòcia entre dos tors. El tor inferior és el més voluminós i presenta quatre protuberàncies.

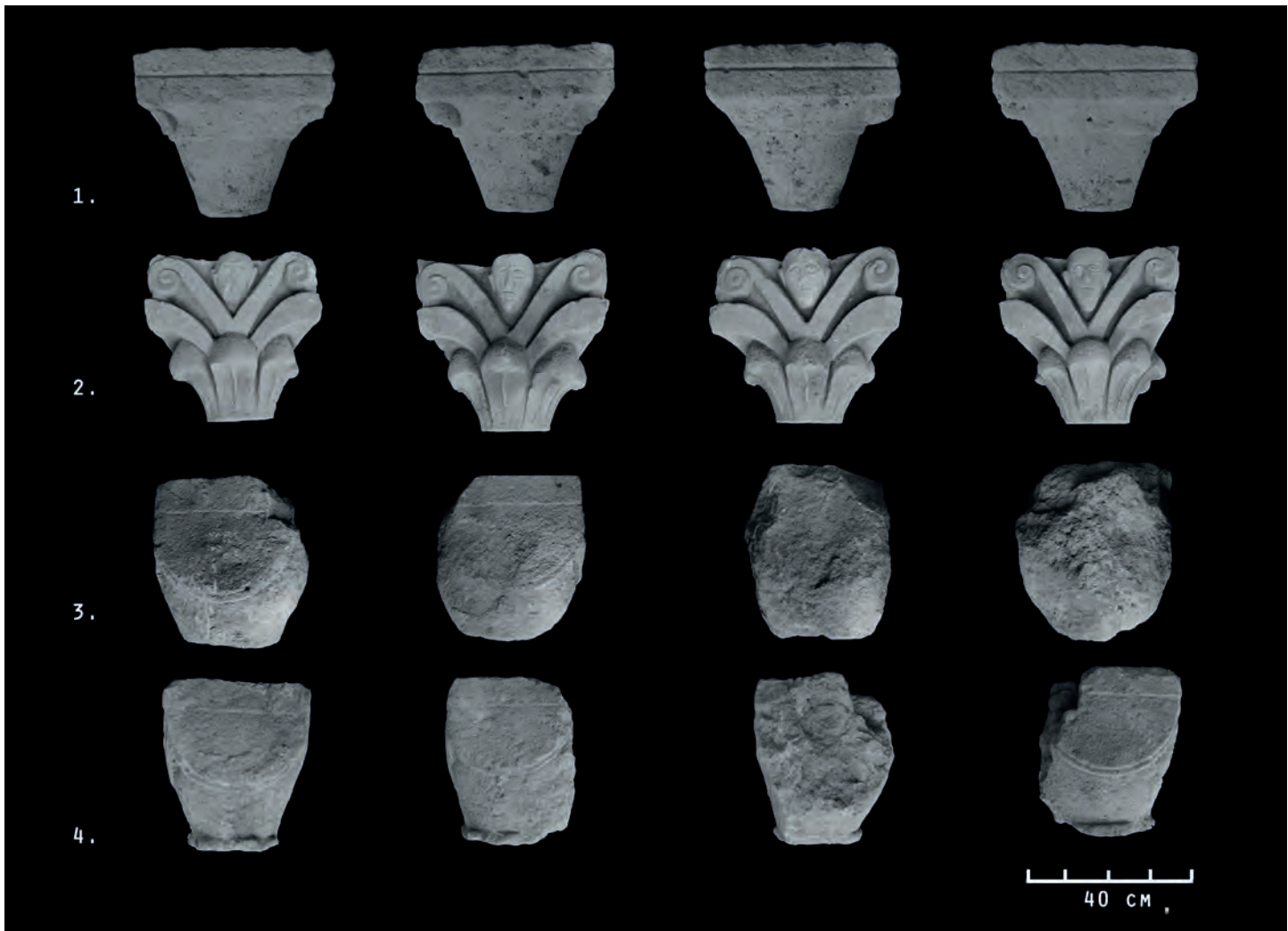
Pel que fa a l'escultura relacionada amb el claustre, a part dels tres capitells trobats a l'interior de l'església, d'entre

els quals un està mal conservat o desbastat, i els tres identificats a les col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya, s'han recuperat quatre capitells més a través d'intervencions arqueològiques i actuacions de rehabilitació. Els dos primers es van trobar entre els estrats que amortitzaven el fossat baixmedieval de la zona del claustre. Tots presenten unes mesures regulars de 41-43 cm tant d'altura com d'amplada als quatre costats. El primer presenta una decoració geomètrica molt senzilla. De forma troncocònica, té als seus angles unes protuberàncies de forma ametllada que recorden les bases de les columnes. El segon capitell disposa d'una decoració completa amb fulles d'acant i amb rostres humans a la part superior. El tercer capitell no prové directament de les excavacions, sinó que es trobava arrimat a l'angle de l'edifici del graner com a guarda-rodes. En moure'l de lloc, Jordi Camps el va identificar com a capitell senzill, de composició cúbica a la part superior i troncocònica a la inferior. Durant les obres de demolició del graner s'ha trobat un nou capitell. A diferència de la resta, aquest presenta collarí a la seva part inferior, on es dona el contacte amb el fust, i un dels costats no està treballat, per la qual cosa es tracta d'un capitell adossat.

Durant les excavacions s'han recuperat nombrosos elements constructius, entre els quals destaquen dovelles, una cornisa, fragments de fusts i carreus. Tots aquests elements, amb les bases i capitells, combinats amb les restes del podi, permeten proposar la modulació en planta del claustre amb l'aspecte que tindria en alçat. Les galeries fan 2,5 d'amplada i només a la nord s'han documentat les restes del paviment, que consisteix en una capa fina de calç compactada. Davant de la porta que comunica el claustre amb l'església, a l'accés, hi ha una gran llosa de pedra volcànica local de 190 cm de llargada per 52 cm de gruix, que funciona com a esgló per compensar el desnivell del nivell de circulació entre l'església i la galeria, que està situada a una cota inferior. A la galeria sud hi ha una canal que permetia evacuar les aigües de pluja del pati cap a l'exterior.

A les galeries nord i est es documenta un ús funerari monacal amb la presència d'enterraments excavats al subsòl. El claustre era un espai sepulcral privilegiat, reservat a la classe monàstica i a l'elit social que hi podia tenir accés mitjançant el desig expressat en un testament o amb la intercessió d'un familiar. S'hi identifiquen un total de set individus, tots enterrats a fosses simples i que, segons l'estudi antropològic, corresponen a homes d'entre 25 i 50 anys. L'anàlisi per radiocarboni d'un dels enterraments aporta una datació de la segona meitat del segle XIV.

Les galeries articulen les dependències del monestir, que queden delimitades per imponents murs de clausura. La interpretació funcional dels diferents espais residencials resulta de gran interès. Com que no sabem si al costat oest hi havia o no dependències –l'espai es va alterar profundament en el segle XIX per la construcció d'un graner–, i atès que

Capitells trobats durant les intervencions arqueològiques del 2010-2017. Els capitells nº 1 i 2 formaven part dels estrats que cobrien el fossat. El nº 3 correspon a aquell trobat com a guarda-rodes. El nº 4 es va trobar com a material reaprofitat per construir el mur del graner

el costat nord comunica directament amb l'església, només s'ha pogut treballar a les ales est i sud. La primera corresponia, com ja hem esmentat anteriorment, a la sala capitular. Aquesta deducció es basa en diferents arguments: la seva situació privilegiada dins de l'espai claustral, la seva rellevància constructiva, uns acabats més nobles que la resta d'àmbits... No podem oblidar, tampoc, que estava ocupant l'espai més antic de tot el conjunt, amb la importància simbòlica que això devia tenir.

Pel que fa a l'ala meridional, allà trobem un gran àmbit que creiem que podria tractar-se del refector monacal. L'accés al menjador es realitzava a través d'una obertura que donava directament a la galeria sud, amb una porta de doble batent. L'interior estava enllosat i als laterals hi havia banquetes per asseure's, que es van eliminar en una reforma posterior. Les mesures de la sala, que no ha arribat íntegra als nostres dies, eren de 4 m d'amplada –sense comptar les banquetes–, amb

una llargada mínima de 12 m. A l'extrem est hi havia un petit esglaó a terra, que bé podria tractar-se d'una diferenciació jeràrquica entre l'espai que ocupava durant els àpats l'abat i l'espai ocupat per la resta de la comunitat, situada una mica per sota. Aquesta distinció encara existeix actualment en alguns monestirs benedictins.

Pel que fa a les cobertes de les estances, eren a dues vessants, sostingudes per un embigat del qual encara es poden veure, en el cas de l'ala est, els forats d'encast a la paret exterior del transsepte de l'església. Els corresponents a les galeries eren d'una vessant i tots confluïen cap a l'interior del pati. Ja a l'exterior del conjunt claustral, es troben algunes construccions medievals, segurament relacionades amb els espais de treball del monestir.

Tal com s'ha esmentat anteriorment, les excavacions de l'any 2003 van posar al descobert l'estructura del fossat que circumda l'església als costats nord i oest. La sorpresa va ser

registrar també l'existència d'aquesta estructura a tot el costat de migdia de l'església, ja que aquesta obra defensiva va suposar la destrucció de gran part del monestir, atès que va afectar la galeria oest, el pati i la galeria i estança oriental. El fossat, amb una amplada de fins a 5 m i una profunditat de 2,5 m, es va excavar al subsòl i continua paral·lel a la paret de l'església i del transsepte. A la seva construcció es van aprofitar algunes estructures del claustre, com el mur nord del podi, que va servir d'escarpa.

Aquesta obra defensiva, que se suma a la fortificació de l'església, es relaciona amb la crisi baixmedieval catalana que es va iniciar a la segona meitat del segle XIV. Els efectes del període de lluites internes i externes, acompanyats d'una crisi econòmica, van fer que l'església es transformés en una fortalesa, com va ocórrer també en exemples pròxims com els de Corçà, Parlavà o Vilacolum, entre altres. La fortificació va consistir a sobrealçar el campanar i l'església al mateix temps que se'ls dotava d'espitlleres, merlets i batiports. El campanar, que originalment era exempt, es va unir a l'església i va agafar forma de torre de l'homenatge, com si es tractés d'un castell.

La fortificació no es deu a un únic conflicte, sinó a un període d'enfrontaments que van fer que l'obra s'adaptés i reformulés diverses vegades. Els primers materials ceràmics que es troben al fons del fossat se situen al voltant de l'any 1400. En aquest moment Pere el Cerimoniós s'enfrontava al comtat d'Empúries, i en el context de la guerra dels Cent Anys, el comte d'Armanyac, en plena treva, reclamava una compensació econòmica per mantenir les seves tropes. Davant la negativa, els mercenaris comandats per Bernat d'Armanyac van atacar i ocupar el Rosselló i l'Empordà durant mig any. Hi ha un document a l'arxiu diocesà del bisbat de Girona que indica que el 8 d'abril del 1390 l'església del monestir de Sant Miquel es trobava en part derruïda per l'atac d'aquests mercenaris. Els conflictes van continuar durant el segle XV, quan es van produir les revoltes remences o la guerra civil entre la Diputació del General i la monarquia de Joan II d'Aragó. Aquest últim conflicte va provocar que el 1477 les tropes franceses ataquessin Sant Miquel de Fluvià.

L'excavació dels estrats que reblien el fossat va aportar materials interessants. D'una banda, es van recuperar molts elements constructius del monestir, entre els quals hi ha dos capitells que ja hem comentat, així com també bona part del podi nord caigut ordenadament dins del fossat –aquest ordre es va poder documentar i va facilitar la seva reconstrucció actual. Relacionats amb els conflictes, s'hi van trobar projectils de pedra de grans dimensions, de fins a 38 cm de diàmetre, que posen de manifest la conflictivitat i el tipus de poliorcètica del moment. El repertori dels materials ceràmics que trobem presenta una cronologia inicial que se situa prop de l'any 1400 i una de final situada a mitjan segle XVI, moment en què, un cop acabats els conflictes, es va reblir el fossat de sediments i es va arreglar l'entorn.

Evidentment la construcció del fossat va suposar la fi de la vida monacal al claustre, només quatre-cents anys després d'haver-se construït. Des d'aleshores, la comunitat, suposem que ja força reduïda, va haver de traslladar-se a algun altre lloc, potser al Palau de l'Abat. No obstant això, entre la construcció del fossat a finals del segle XIV i l'abandonament definitiu d'algunes habitacions, van passar encara alguns anys.

Les dades arqueològiques semblen indicar que els efectes bèl·lics també es van deixar notar a la zona sud del claustre, on alguns murs van cedir parcialment i van afectar part del paviment del refetor, així com de la sala capitular. Un cop passats els episodis, els espais es van reparar, si bé de forma poc curiosa, per la qual cosa suposem que ja no tenien la funció de residències monacals. D'entre les principals reformes documentades, podem esmentar la construcció d'un mur de separació al mig de l'antic menjador, que el dividia en dues sales. A la de l'oest es van espoliar les lloses del terra i es va rebaixar el nivell de circulació original; és possible que també s'hi construís un arc diafragmàtic, però gairebé no es perceben restes que ho evidencien. A la sala est, per la seva banda, es va aixecar una estructura en quart de cercle adossada a un dels seus angles, de la qual no s'ha pogut determinar la funcionalitat.

No obstant això, la vida en aquests espais no va durar gaire i el seu enderroc definitiu es va produir al llarg de la segona meitat del segle XV. D'entre els materials recuperats de les runes podem esmentar, a part de teules, alguns elements arquitectònics procedents del claustre –com ara columnes o dovelles–, que ja estava parcialment enderrocat. Si bé la majoria de les peces eren de factura romànica, corresponents a la fase del segle XII, una minoria semblaven més tardanes, cosa que ens indicaria l'existència d'alguna fase de reforma gòtica no coneguda en l'àmbit arquitectònic. Pel que fa al context ceràmic, podem destacar les importacions de pisa valenciana, tant daurada com blava, amb els motius característics de la segona meitat del quatre-cents (au esquematitzada, rosa gòtica, palmetes i fulles ratllades, Ave Maria, margallons...).

En el segle XVI es produeix una transformació de l'entorn que coincideix amb la modificació de la façana de l'església, quan se substitueix la porta romànica per una portada goticorenaiçentista, en la qual es troba una inscripció amb la data de 1532. Durant aquest període, a la zona més immediata a la paret meridional de l'església, on s'ubicaven la galeria nord i el pati del claustre, l'espai va funcionar com a cementiri parroquial. La tipologia de les tombes, excavades al subsòl, és bastant homogènia: allargades, amb els extrems arrodonits i orientades majoritàriament a l'eix oest-est. En aquesta època, els cristians rentaven els difunts abans de ser enterrats i els embolcallaven amb un sudari. És per aquest motiu que s'hi troben diverses agulles de mortalla que acompanyaven els esquelets. La superposició de tombes és habitual, a causa d'una pèrdua de senyalització de la sepultura antiga. S'hi han

Vista del fossat baixmedieval que va destruir una gran part del claustre romànic

Vista del conjunt, una vegada finalitzades les excavacions i l'arranjament d'algunes de les seves parts

identificat un total de seixanta-nou individus en un espai de poc més de 30 m², entre els quals es troben nounats, infants, juvenils i adults, dels quals s'identifiquen dones i homes.

El cementiri parroquial, que se situava també davant la façana, es va utilitzar en aquest sector fins a la desamortització eclesiàstica. A finals del segle XX l'ajuntament va comprar l'edifici de l'antiga abadia i el terreny a migdia de l'església, que en aquell moment estava ocupat per fruiters i un hort.

Text i fotos: AFW/JFT

Bibliografia

BADIA I HOMS, J., 1977-1981, II-b, pp. 281-296; CAMPS I SÒRIA, J., 2017; CATALUNYA ROMÀNICA, 1984-1998, IX, pp. 812-825; FERRER WELSCH, A., 2012; FERRER WELSCH, 2014; FERRER WELSCH, 2016; FERRER WELSCH, A. i TREMOLEDA TRILLA, J., 2012; FRIGOLA TORRENT, J., FERRER WELSCH, A. i POU RUBIO, J., 2018; FRIGOLA TORRENT, J., 2020; GIFRE RIBAS, P., 2000; MONTALBÁN MARTÍNEZ, C., 2010; MONTALBÁN MARTÍNEZ, C. i FUERTES AVELLANEDA, M., 2004; MOTA MONTSERRAT, J., FERRER WELSCH, A. i FRIGOLA TORRENT, J., 2021; MOTA MONTSERRAT, J. i FERRER WELSCH, A., 2023.